

A Galilei-csillagkép

Az európai tudomány hosszú ideig a Galilei-csillagkép jegyében állt. A tudósok abban az időben már nem kellett mártíriumot szenvednie az igazság feltárásáért, de még mély drámaként élte át munkáját és egész emberi mivoltával vett részt szakterületének művelésében. Az értelem célratörő és termékeny szenvedélye lobogott benne; az indulat nem a munka kerékkötőjének bizonyult, hanem előrelendítő erőként működött közre; a tudós a föld forgását, az ingalengés törvényeit, vagy éppen a szabadesést vizsgálva is azt tartotta szem előtt, hogy — mint Galilei írta híres vitaművében, az *Értekezésben* — az ember számára értelmet adjon. A kutatás öntörvényű volt, de nem öncélú: a törvényszerű és a rendszer arra hivatott, hogy az embert szolgálja, a természet és a világ „számunkra valósága” hajtotta előre az igazság megismerőjét, és ez tette lehetővé, hogy teljes emberként vegyen részt a vállalat kívánó, veszeljes, szép munkában. Az igazság kereséséhez hit és buzgalom kapcsolódott, a logikát nem gyengítette, hanem támogatta a belső lángolás.

Öröm és áhítat szegődött a munka nyomába. „A feltételem már áll, hogy mihelyt rendbe szedem, elkészítem, s mód lesz, a paralellákról egy munkát adok ki; ebben a pillanatban nincs kitalálva, de az út helyes, csaknem bizonyosan ígérte a cél elérését, ha egyébiránt lehetséges; nincs meg, de olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, s örökös kár volna elveszni; ha meglátja Édes Apám, megismeri; most többet nem szólhatok, csak annyit, hogy semmiből egy új, más világot teremtettem...” — írta az átlelkésített, alkotó tudomány, hitvallásaként Bolyai János apjának 1823. november 3-án kelt levelében. A nagy természettudósokat, matematikusokat, fizikusokat, csillagászokat, geológusokat ez a szellem járta át. Híres történet, hogy a kilencvenéves Jedlik Ányostól fejcsóválva megkérdezte egyik rendtársa, miért éppen a fizikát választotta tanulmánya tárgyául, miért nem inkább a teológiának szentelte életét, amikor a teológia a legmagasztosabb dolgokkal foglalkozik. Jedlik Ányos így felelt: „Látja, minden tudományágban tanulhattam volna eleget és szepet, de a fizikában tanulok és egyszersmind mulatok, gyönyörködöm is.” A tudomány törvénykutató felfedezőútja olyan, az egész embert megragadó és mámorító élvezet volt, mint ami a hegycsúcsok életüket kockáztató meghódítóit tartja hatalmában. Ez sugárzik Eötvös Loránd tudományos dolgozataiból is, akár a távolbáhatás kérdéséről, akár a folyadékok felületi feszültsége és vegyi alkata között fennálló kapcsolatról, akár a föld vonzásáról és alakjáról, vagy éppen a mértékegységekről vagy a torziós ingáról értekezett.

A Galilei-csillagkép a XVII. század elejétől a XX. század fordulójáig csaknem töretlenül uralkodott. Legvégtetesebb formáját a romantika korában oltotta, amikor mindenfajta tudományos vizsgálat csak reflexív visszahajlásában, szubjektív vonatkozhatóságában volt értékes, s amikor tökéletesen megszűnt a különbség tudomány és művészet között, s a kettő egybeolvadt abban a már-már vallásos érzületben, amit A. W. Schlegel „prédilection d'artiste”-nak keresztelt el. Novalis azt írta, hogy romantizálni nem egyéb, mint minőségileg hatványra emelni.

Az európai szellemi élet e szép, de csalóka tükröt nem sokáig viselte el, s a pozitívizmus korában megkezdődött a természetes és valóságos arányok helyreállítása. A tudomány és művészet újra elkülönült egymástól, s a tudós ismét a valóság józan vonzásában végezte munkáját. Az új, annyi ígéretet és megoldást kínáló század álláspontját Bertrand Russel fogalmazta meg, amikor a művészi beállítottság schlegeli elvével szemben leszögezte, hogy „az ember önmagában nem igazi tárgya a filozófiának. A filozófia szempontjából a világ fontos, mint egész; az ember csak annyiban érdemel figyelmet, amennyiben alkalmas eszköz a világ megismerésére...”

Nem értük el a filozofáláshoz szükséges lelkiállapotot, míg csak annyiban érdeklődünk a világ iránt, amennyiben emberi lények számára jelentősége van; a filozófia szelleme megkívánja a világ iránti érdeklődést önmagáért.” Ez az álláspont tiszta és világos, sőt megcáfolhatatlan volt — a következményei mégis megrendítőek lettek.

A század hatalmas tudományos és technikai forradalma során, a sok nagyszerű eredmény mellett fenyegető árnyak is életre keltek. Az egyensúly újra felbomlott, ezúttal nem a subjektivitás, hanem az objektivitás irányába billent el a mérleg. Az ember szerepe háttérbe szorult, és helyette előtérbe nyomult a szakember. Az élet átpoétizálásának romantikus mítoszáat felváltotta a szcientifizmus és technicizmus mítosza. Az egyszeri csoda bűvöletét eltörölte az ismétlődés rideg képlete. Ha az annyi sok szempontból jogosan kárhóztatott romantikus szemlélet mindent a lélek belső körére menekített, az új érdeklődés a tökéletes külsővé válás, az automatizálás és korlátlan reprodukálás hajszolásába fogott.

A Galilei-csillagkép és az új konstelláció különbözősége értékrendjük különbözőségében is kiütözik. Mindkettőt az igazságra törekvés vezérli, mindkettőben alapvető érték az igazság. De a Galilei-szerű tudós beavatkozóan érzi magát, a szcientifista szakember pedig műszerformájú megfigyelőre csökkenti szerepét. Szótárában az objektivitás már nemcsak ténszerűséget jelent, hanem megkövült tárgyi létet is, mindig valami élettelenül rajta kívül levőt jelöl. Az elsőnek még fontos a tárgyra vonatkoztatás emberre való visszavonatkoztatása, a második elzárkózik e visszahajlítástól, és ellenségesen néz szembe a tudományos reflexióval.

A két tudományos magatartás eltérése a társadalomtudományokban mutatkozik meg legszembetűnőbb formában. A természettudós Galilei — írásai tanúsítják — a művészetek és az irodalom csodáló, tisztelő híve volt. A szcientifizmus vágányán a csodálat és tisztelet a művészetek történetével foglalkozó tudós számára is szigorúan tilos. A kifordított és eltorzult objektivitást csak a hűvös, megindulás nélküli megfigyelőt ismeri el illetékesnek. Amit Max Weber még vívódva, félig kérdés-ként, félig egy körülhatárolt szaktudomány koordinátái között fogalmazott meg, az itt mindenre kiterjesztett, fölényes megoldásként uralkodik: az értékmentesség. A Galilei-magatartás másképpen érvelt. Ott a célokat kitűző és célokra törekvő emberi cselekvés szabta meg a munka feltételeit: a történész a „volt” és a „van” tényeit egy elképzelt és áhított „kell” és „legyen” érdekében bűvárolta és rendszerezte. Egy etika körülhatárolt akart bábáskodni; az ontológia és az ismeretelmélet fölött betetőzőül az erkölcs tan jelentőségét hirdette. Az elidegenült objektivitást kiábrándult fordult el a céloktól, és nem bízik az étosz erejében sem. A század kudarcaiból egy szűk körű, távlattalan logicizmus vallásához kovácsol tételeket.

Persze nem összeesküvészerű, gonosz ármánykodás ez az új konstelláció. A század éppen elég sok nagy ígérettel maradt eddig adós, hogy a megrendült bizalom szomorú tüneteit ne kelljen ügyetlen érvekkel mentegezni. Megfogyott a fejlődésbe és előrehaladásba vetett törelen hit, és sok intellektuel felmondja az elköteleződésről szóló társadalmi szerződését, s inkább kivonul a küzdőtérrel, csakhogy ne kelljen esetleg újabb kudarcközből segídeznie. Az elidegenült objektivitást a szellem önkéntes száműzetése: sivatagos terület, de legalább az övé, nem háboríthatja ott senki. A lélektelen képletek sivárságáért kárpótolja a viszonylagos függetlenség, amit a szakemberlét biztosít számára a társadalomban. A kiábrándult bölcselő ellenségének tartja, amit elveszített, a hitet, s azt hirdeti, hogy minden hitszerű gondolatformát el kell vetni és meg kell tagadni, azt hirdeti, hogy csak állásfoglalástól tartózkodó tényítéletek mentesítik a tudóst a felelősség alól. Azt hirdeti, hogy csak közösség nélkül, teljes elszigeteltségben lehet megőrizni az erkölcsi tisztaságot.

*

Király István azok közé tartozik, akik nem törődnek bele az értékmentesség imént vázolt konstellációjába, és továbbra is a Galilei-csillagkép jegyében folytatják munkájukat. A tudós étoszát nem elvont, utópikus messzeségben keresi, hanem az élő társadalomban találja meg. Legfőbb eszményei közül is kiemelkedik az otthonteremtés emberi joga és igénye: az irodalom annak legyen eszmehordozója és szel-

lemi segítő eszköze, hogy az ember otthonra leljen környezetében. A „Nihil” jelzőszavával az „Otthon” értékét állítja szembe, az elszigetelődő intellektuallal szemben a közösségben kibontakozó humánus magasrendűségét mutatja fel. A nemzet és a hazá humanista tartalmát is a valóságos, megvalósuló emberi otthon szempontjából veti mérlegre, s a szülőföld szeretete és annak egész kulturális hagyománya az otthonteremtés szinte már parlagian valóságos mindennapi kérdéséhez kapcsolódik nála. A társadalom minden jóirányú fejlődésének alapfeltételei között számolja el az otthonlét nem szűnő vágyát. Irodalmi művek, folyamatok, irányok ugyancsak avval a súllyal esnek latba tanulmányaiban, ahogy esztétikai érdemeik révén ébren tudják tartani a közösségépítés és otthonteremtés képességét. Idegen tőle — a Fülep Lajos szavával — nemzeti öncélúság, a nemzet és minden élő, működő közösségi forma az otthonlét feltételeként szerepel írásaiban.

„A nemzet művé átlényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének feltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének és értékelésének feltételei is” — írta Fülep Lajos. Király István nem véti szem elől ezt az igazságnak megfelelő elvet, és nemcsak ismeri, hanem körültekintően alkalmazza is történész gyakorlatában az elemzés helyénvaló módszereit. Értékeléseiben, magyarázó gondolatmeneteiben mindig belülről kifelé halad, s nem általános sémák kaptatóin indul el, hanem a művek sajtószertei alapján jut általánosabb érvényű megállapításokra. Nemcsak az Adyról szóló monográfiájában olvasható verselemzések tanúskodnak erről, hanem tanulmányai, cikkei, műhelykérdéseket tárgyaló kisebb-nagyobb közleményei is az indukció következetes fegyelmére vallanak. Tudja, hogy az irodalom titka a részletekben rejtőzködő lényeg, s hogy a műveknek nincsenek elhanyagolható mozzanataik és mellékes körülményeik, tudja, hogy az elemzésnek a részletek tökéletes teljességét kell felölelnie aprólékos, gondos mérlegelő munkával.

De ami még fontosabb, a művé átlényegült jellegzetességet, a mű konkrét lényegét maga is átszellemülve és átlényegülve tárgyalja. Írásainak mély lelki meggyőződésből fakadó belső sugárzásuk van. Feltárja a részleteket, de nem vész el bennük, módszeres kutatás fegyelmé köti gondolatait, de nem esik a módszertan révületébe. Semmiféle vonatkozásban nem öncélú munka, amit végez: célja és szándéka van, mégpedig bevallottan a művön kívül, a világban, az ország életében, a társadalomban van tennivalója. Éppen ez az, ami megkülönbözteti a szcientifizmus követőitől. Nem állapodik meg állásfoglalás-mentes tényítéleteknél vagy elvont teorémáknál, hanem szakágazatának, az irodalomtudománynak belső köreiből kiindulva, indukció útján a közösség szellemi gyarapodásának szolgálatába állítja munkáját.

A nemzeti tudatot is mozgósító otthonlét eszménye mellett a szellemi gyarapodás a másik fő társadalmi érték, amihez igazodik munkájában. Ahogy írja: a lélek éhsége. Ma már sokan ráébredtek arra, hogy az értelmes emberi élethez nemcsak jólétre van szükség, s az előrejutást bármennyire az anyagi gazdagodás határozza is meg, a lélek éhsége ugyancsak szüntelen kielégítésre vár, hogy teljessé váljék a magasabb emberi fejlődés. Az irodalom múltjának és jelenének vizsgálata ezért nem tudományos öncél, nem egy szakmai szekta ügye, hanem a társadalom érdekében történik, és eszerint is kell végbemennie. Az irodalom, mint az emberi tapasztalatok összefoglalója, mint a közösség emlékezete kapcsolódik a „hogyan kell élni!” mindig megújuló kérdéséhez. A lélek éhsége több mint pusztá kíváncsiság, nemcsak a múltmegismerés dolgozik benne, hanem az ember célkitűző tevékenységéhez tartozik, elsősorban a „kell” és a „legyen” birodalmának része.

Erről mond le az elidegenült objektív tudat, a szcientifizmusba torkollt szellem, amit Király István — a valóságosnál alighanem szűkebbre vonva körét — technokratá bürokratizmusnak nevez. Ha az emberi szükséglet csupán anyagi természetű, akkor gondját előbb-utóbb megoldja a fejlődő termelés, és a szellem emberének nincsen dolga vele, folytathatja szakmájába zárkózó, izolált életét. Király István ez ellen a szemlélet ellen emeli föl szavát; nem hajlandó arra, hogy a technikai-racionális oldaltól elváltsza a humánus oldalt, és fölényes nagyvonalúsággal kezelje a

társadalom növekvő szellemi és morális szükségleteit, hanem arra törekszik, hogy munkájával hozzájáruljon ahhoz, hogy „a modern világtörténelem győzelmes típusa, a homo faber egyben maradéktalanul homo moralis is legyen”. Tudományos hitvallása szerint a társadalomtudomány feladata túlmegy a tényfeltáráson és rendszerezésen, s a szellemi igények, mindenekelőtt az etika mindennapi perspektívájában kell hogy megtalálja hivatását. Az értékmentes tudomány helyett az értékorientáló tudomány eszményét követi.

Az irodalomtudományi kutatásaiban, pedagógiai munkájában és közéleti tevékenységében egybegyűlt általánosítható tapasztalatait a *Hazafiság és forradalmiság* című kötetében közreadott tanulmányaiban fogalmazta meg a magasabb igényű társadalompublicisztika nyelvén. E tanulmányok emlékezetes vitákat váltottak ki megjelenésük idején, az 1970-es évek első felében, de most, csaknem egy évtized múltán világosan látszik, hogy vitapartnerei nem az ellenfelei voltak, hanem néhány nem elhanyagolható részletkérdésben más véleményen levő szövetségesei: mindannyian az elkötelezett társadalomtudomány táborából kerültek ki. Tanulmányainak a magyar fejlődést szolgáló alapvető törekvését nem is vonta, nem is vonhatta kétségbe senki, s az azóta eltelt időszak csak még bizonyosabbá tette e tanulmányok társadalomtörténeti helyét és jelentőségét. Bizonyos, hogy e nemes szándékú írások Lukács Györgynek és Bibó Istvánnak a maguk idejében ugyancsak sokat vitatott és egymástól is olyannyira elűtő tanulmányai mellett az utóbbi évtizedek legmagasabb összefüggésekre figyelmező társadalompublicisztikai írásai közé tartoztak. Egy elveit nyíltan vállaló és hirdető tudós szólalt meg bennük, aki nem kívánt soha elhúzódni a szaktudomány biztos védelmet nyújtó fedezékébe, hanem arra érzett indíttatást, hogy gondjait és eszményeit megfogalmazva közvetlen segítséget ajánljon az ország fejlődését támogató ideológiának.

Az otthonlét, a lélek éhsége, a homo moralis csak első néhány kardinális pontja volt a mindennapok forradalmiságáról szóló gondolatmenetének. Az új gazdaságirányítási rendszerrel elkezdődött fejlődési szakasz lehetőségeihez és kívánalmaihoz szabott tartalmas, értelmes, korszerű magatartás megfogalmazására vállalkoztak ezek a tanulmányok. Avval a meggyőződéssel, hogy a szolgálatot vállaló társadalomtudós számára nem lehet közömbös kortársi társadalmának tudatállapota, hanem részt kíván venni érvei meggyőző erejével abban a demokratikusan kibontakozó kommunikációs folyamatban, melynek során átalakul, megváltozik és fejlődik az emberek tudata, érték- és eszményvilága. Az irodalom ennek a szüntelen változásnak legkipróbáltabb és legbiztosabb műszere — az irodalomtörténész, ha hivatásának magaslatán áll, áttételesen maga is mindig erről beszél. Természetes a közvetlen, tárgy-szerű kapcsolat létesítésének óhaja, magától értetődik az a kívánság, hogy a publicisztika ideológus nyelvén közvetlenül is összefoglalja tapasztalatait. Már csak a belsőleg vezérelt elköteleződés példájául is.

Mert a belsőleg vezérelt életvitel is vállalt és hirdetett legfőbb eszméi közé tartozik. Az elidegenült objektív tudat, az ismereteivel körülbástyázott szakember hűvös megfigyelőként, tartózkodó távolságból vizsgálja az életet: a társadalmat egy roppant gépezetnek látja, amiben az egyén csak apró fogaskerék, aki a többiekbe kapaszkodva megváltoztathatatlan egyhangúsággal forog körbe. Egyszerre vonja kétségbe ez a szemlélet az ember alakító képességét és felelősségvállalását. Nem tehet semmit és nem is felelős — hirdeti. A mindennapok forradalmisága evvel szemben az emberi szuverenítésra épül. A társadalomgép helyett eleven közösségről beszél, tehetetlen, kiszolgáltatott alkatrészt helyett önálló akaratról szól, s ennek legalább eszményét érzi akkor is, ha a megvalósulás tökéletes lehetősége még távol van. A személyes döntés és választás jelentőségét hangsúlyozza és azt mondja, hogy a vállalás, értés és felismerés mindig egyéni ügy, személyes döntés kérdése. „Egyéni felelőségek összjátéka végső soron így a történelem: a választó ember, a cselekvő ember főhős folyvást benne.” Az eszmélet, az interiorizált értékrend jelentőségére hívja föl a figyelmet, amellel érvel, hogy a bensővé vált eszmék szabadják meg a cselekvést a kényszerpályáktól, nem a rideg, személytelen „kell” hoz megoldást, ha-

nem az, ha személyes érdek és hajlam visz a fejlődés irányába; nem lemondás és aszkézis, hanem a személyes érdekekkel egybevágó, bensővé vált elköteleződés mozgósítja igazán az ember erejét az előrehaladás érdekében.

A belső szuverenitás nélküli, önálló cselekvéstől megfosztott kis, jelentéktelen fogaskerek-emberekről szóló elmélet átgördül és belesimul abba a hamis determinációtanba, hogy a világ szuperhatalmak kezében van s árnyékukban csak kis, jelentéktelen népek húzódnak meg a pusztá tenyészetélet szintjén. Evvel szembezállva érvelt Király, hogy az egyének és a közösségek egyaránt választása van, beleszólása sorsába és a világ menetébe. Mozgósítani a nemzeti tudatot, mégpedig a mai magyar fejlődés ügyében: ez volt a célja. A nacionalizmus mindig reakció, a szónak abban az értelmében is, hogy romboló és agresszív visszahatás; a konstruktív cselekvéstől elzárt indulatokat szervezi meg. Szervezzük hát meg mi mai céljaink, egy demokratikusan fejlődő, szocialista Magyarorszáig érdekében azt az érzelmi és értelmi erőtartalmakat, amit a történelmi, társadalmi hovatartozás foglal magában. E hovatartozásnak nincsen etikai önértéke: a cselekvés minősíti. Nacionalizmus akkor keletkezik, ha rossz cél szolgálatába állítják ezt az erőt. Hazafiság, amikor a történelmi fejlődést szolgálja. Állítsuk munkába, mert hasznosítható energia; kapcsoljuk be, mert a felszín alatt kihasználatlanul roszszirányú törekvések prédája lehet. Ezt végiggondolva fordult Király a kuruc tradícióhoz és általában a magyar szabadságharcos hagyományokhoz is. Nem a realitástudattal, nem a valóság szemlélettel fordult szembe, nem a történelmi torzulásokat és zsákutakat akarta kimagyarázni, nem az osztályharc szerepét kívánta kisebbiteni, hanem az értékorientálás és mozgósítás már gyakorlatias szempontja vezette. Részletek megítélésében tévedhetett, eltéveszthetett hangsúlyokat, de alap gondolataival a cselekvésben tisztuló erkölcsöt s a cselekvéshez nélkülözhetetlen tudat egészséges fejlődését szolgálta egy érték-válságokkal is terhes s az eszmények devalválódásával világszerte nehezen küszködő korszakban.

A devalválódással szembezállva kereste és keresi az értékteremtés támpontjait az irodalomban, a közelre és távolra nézés dialektikáját, a megértő emberség és a nyugtalan emberség egymást kiegészítő magatartását, a humanizmust és a javítani vágyást. A részlegesbe süllyedés orvoslásául a teljességre törekvés példáját mutatja. fel olyan írók műveiben is, akiktől lényeges világnézet különbségek választják el. „Úgy érzem — mondta egy interjúban Pilinszky és Rónay költészetéről —, náluk is adva van az élmény, amelyet a század legjellemzőbb költői élményének tartok: a »minden« élménye. Adynál jelent meg először irodalmunkban, s azóta, a *Mindentitkok verseitől* kezdve, a csillagokat versbe vivő s az úr partjára kiülő József Attilán és a Juhász Ferenc-i »mindenség ostromáig«, vagy a tenger motívumát centrumba állító kései Rónay-líráig végighúzódik ez a költészetünkön. A lényege ennek az élménynek az az érzés, hogy nem válhat megpihenéssé az élet a részlegesben, a töredékesben; az ember helyét, hivatását kell megkeresni valamiképp a kitágult világban. Az vonz Pilinszkyban és Rónayban is, hogy ez az értelemért való küzdés, a mindenben élő ember pátosza, áldozata benne van írásaikban. Tehát nem a megoldás, nem a fölük hozott válasz izgat, érdekel, hanem a küzdelem, a nyugtalan keresés, a belső emberi-morális igény, a messzire nézés.”

A javítás, jobbítás, változtatás morális igénye sugárzik példaként az ő írásaiból is; nemcsak hirdeti, hanem önkörében, tudományos vizsgálatának területén meg is valósítja hirdetett eszményeit. Németh László írt arról, hogy a világ a tudós számára sem csak egy zsarnoki „Van”, hanem sokkal inkább titokzatosan, egyszerre tiltó és engedékeny „Lehet”, s pietásnak nevezte azt az érzést, amit a lehetőségek áramlása vált ki a tudósból. „A valóság nem valami kész dolog neki, hanem részleges megvalósulás, amelyet, hogy egy Adyra emlékeztető kifejezést használjunk, a »Szent Lehet« alázatos kultuszában tovább segít teremteni. Ez a pietás igen szép és föl-emelő érzés, van benne valami a régi görögök végzetérzéséből: az a tudat, hogy egy nagy világjellel rabjai vagyunk. Ugyanakkor ott van benne a fellebbezés lehetősége, a remény, hogy ez a végzet szóba áll velünk, megszelídíthető...” A velünk szóba

álló sors, a „Lehet” szüntelen sugárzása emeli fel és vonja különös fénybe Király István írásait is. Kerüli a díszes, barokkos kifejezőmódot, a stílusfordulatok külsőségeit nem tartja helyénvalónak az értekezőprózában, nem alkalmaz szónoki alakzatokat sem, lényegre szorító, tartózkodóan egyszerű érvelésének mégis mindig van valami, a lélek belső meggyőződésből áramló érzelmi többlet.

Nem pietás ez, hanem pátosz, nem jámbor kegyelet és megilletődött áhítat, hanem szenvedély. A valóságban változtató tudomány morális pátosza. Itt húzódik a vízvonal a kétféle tudományos magatartás között, amiről szó volt. Az elidegenült objektív tudat szerint a belső meggyőződés felfokozottsága és kinyilvánítása hitszerű gondolatformára vall, és mint ilyen, már nem tartozik a tudomány körébe. A Galilei-csillagkép jegyében dolgozó tudós viszont vállalja e hit ódiumát. Király is hangoztatja, hogy Ady kedvelt kifejezése, a „hívó élet” neki is kedves szava lett, sőt, értékhorozó tartalmat tulajdonít neki, s ha sokan viszolyognak is e szótól, mivel foglaltnak vélik a fogalmat, amit jelöl, tudniillik a hitet csak vallásos formában tartják elképzelhetőnek, ő a visszaperlendő fogalmak közé sorolja. Nemcsak vallásos, túlvilági hit létezik, hanem létezik evilági hit is, hit az emberi fejlődésben és lehetőségekben. Mint írja, „olyan hit, amely mindig szembesíti magát a valóság tényeivel s az ész felismeréseivel: így azoknak édes gyermeke. S épp ez választja el az irracionalista, túlvilági hit minden válfajától, a vallásos hitektől éppúgy, mint a hamis hitektől: az illúzióktól... A tudás csupán az észre apellál, a hit szó mozgósítja mintegy az érzelmeket is; az ésszel felismert igazságok mögé odaállítja az érzések erejét. S szükséges szerintem, hogy ne csak az elme keménységével, tisztaságával, de egyben a hívó életnek szenvedélyével is érezzük, valljuk a magunk igazát, hogy őrt álljanak eszméink mögött az érzelmeink is.”

A pátosz, mint a tudományos értekezés érzelmi többlete tehát csakugyan hitszerű gondolatformára vall, de ez lehet az emberi célkitűző tevékenységhez tartozó hitforma is. Szász János, aki legutóbb a Korunk hasábjain nagyszerű tanulmányt írt a hit és az értelem kapcsolatáról, imponáló filozófiatörténeti fegyvertárat felvonultatva bizonyította be, hogy a hit végső soron soha nem racionalizálható. De az — s ezt hozzá kell tennünk tanulmányához —, hogy nem vezethető le tökéletesen logikai műveletekkel, még nem indokolja, hogy ki is kell tagadni az ember szellemi tevékenységeinek köréből. Az emberi fejlődésbe és a kudarcok dacára is érvényesülő lehetőségekbe vetett evilági hit olyan irracionális mozzanat, amire bizonyos körülmények között szükség van a cselekvéshez. Szépen írt erről már Sinkó Ervin, amikor az *Optimistákban* így beszéltette a regényben Vértes néven szereplő Lukács Györgyöt: „Hinni más, mint tudni...”, hinni épp azt jelenti, hogy az ember tudatosan irracionális magatartást vesz fel saját egyéni életével szemben. Mert legutóbban egyetlenségben: nincs racionális tragédia, minden heroizmus irracionális... Helyesen gondolkodni, ehhez elég egy helyes teória, ahhoz azonban, hogy az ember, aki tud jóról és rosszról, élni tudjon, ahhoz, hogy az ember harcolni tudjon, hit kell.” Egybevág ez a szépirői fogalmazás avval, amit a tudós Heisenberg úgy fejezett ki, hogy a vallásos hittől megkülönböztetendő evilági hit nem egyéb, mint egy egész életünk tétjével való döntés, olyan döntés, amire az életünket alapozzuk. Credo, ut agam; ago ut intelligam — hiszek, hogy cselekedjem, s cselekszem, hogy értek.

Az emberi fejlődésbe és a cselekvés értelmébe vetett hit az emberiséget előrevivő társadalmi tevékenység láncolatába kapcsolódik. Kétségtelenül irracionális mozzanat: logikailag már nem lehet pozitívan megítélni, de etikailag még igen. És ez az egyetlen olyan irracionális mozzanat, ami etikailag elfogadható tartalmat nyerhet; az „igaz-hamis” értékdimenzióban már nem lehet igencélően válaszolni rá, de a „jó és rossz”-ében még elbírálnak és jónak minősíthető a létrehívott cselekvés alapján. A cselekvés humanista tartalma méri az értékét. Tökéletes paradoxhelyzetben van tehát: ez a hit mint irracionális csak és kizárólag addig érvényes, amíg az irracionális összes többi területe ellen fordulva az értelmes emberi cselekvést segíti, amíg a humanizmus ügyét szolgálja éppen az irráció romboló ösztöneivel szemben. Nem egyeztethető össze a racionális gondolkodással, de egybevághat az emberi össz-

cselekvés irányával, és támogathatja a helyes célkitűző tevékenységet. Sőt, átsegítheti válságokon, holtpontokon. Szükség lehet rá, és a gyakorlat filozófiája, az igazi praxisfilozófia nem mondhat le arról a támogatásról, amit az érzelmek mozgósítása révén az emberi cselekvés nyerhet általa. De amennyire helytelen az elidegenült objektív tudat merőben logicista és faktualista szemlélete evvel az irracionális mozzanattal szemben, épp annyira hibás szemléletre vallana, ha e mozzanat növekedését és nagyarányú terjedését kívánnánk.

Hiszen az a pusztán tény, hogy szükség van rá, arra vall, hogy a társadalmi fejlődés nem akadálytalan, és a hitnek e pátoz és szenvedély formájában jelentkező megnyilatkozásaival kell az embernek a cselekvéshez átugrania az érvek repedéseit. Annak alapján, ahogy Németh László kifejtette, hogy a romantika nagy barátság-, szerelem-, hazakultusza „sok tekintetben már egy kapcsolat aszfixszia jele volt, az emberek erőltették, túlzottan csinálták a természetesen már bágádó viszonyokat”, annak alapján elmondható, hogy az alkotó, cselekvő tudományhoz ma még évszázadok óta szükséges pátoz is hiányról és akadályoztatottságról tanúskodik. A hitnek e logikán túli, hősi erőfeszítést tükröző mozzanatára egészen addig tart igényt a cselekvés, amíg a fejlődés kívánalmait nem képes megfelelően kielégíteni a történelem. Az akadálytalan, egyöntetű fejlődés persze távoli utópia, de az ésszerű kívánások közé tartozik, s a „Szent Lehet” legszebb ígérete. Ezért a magyar társadalom gyarapodására és mindnyájunk érdekében — megfelelő retorikával keresve a szót — azt kívánom, hogy bárcsak elveszítenék egyszer munkára hívó időszerűségüket Király István nemes pátozzal megírt, szenvedélytől áthatott tanulmányai, és szükségesből eszményivé válna az az érzelmi többlet, ami ma bátorítóan, biztatón, cselekvésre indítóan sugárzik belőlük. Hiszen célunk az akadálytalan, tiszta haladás, a teljes szabadság.

VÖRÖS LÁSZLÓ

A szegedi professzor

Király Istvánnak a szó legközvetlenebb értelmében nem voltam tanítványa a szegedi egyetemen. A tanrend-összeállítás rejtelvei úgy hozták, hogy évfolyamunkon mindig mások tartották az irodalmi foglalkozásokat. Hivatalosan előírt tanórán így nem találkoztam vele.

Paradoxonnak tűnhet, hogy az akkori egyetemi oktatók közül mégis ő volt rám a legnagyobb hatással, nemcsak műveivel, de egyéniségével is. Mert szerencsénkre nemcsak a kötelező órákon láthatták őt a hallgatók. Én a bölcsészkar egyik ifjúsági vezetőjeként kerestem meg többször is. Nehéz időket éltünk, két-három évvel az 1956-os tragédia után. Csalódottság, vívódás vagy közöny élt az egyetemisták jó részében. A mindennapi meggyőzés mellett fokozottan szükség volt a fásultságból kimozdító, felrázó nagy akciókra. Jó előadógárda gyűlt össze az akkori hallgatókból, Ady-műsort rendeztünk Király István bevezetőjével, Tóth Árpád-estet az ő előzetes tanácsaival; mindkétszer zsúfolt volt az Auditorium Maximum. Felgyülemlett kérdéseinkre nyilvános konzultációkon válaszolt, őszintén beszélve olyan dolgokról is, melyekről akkor hivatalból rosszat mondani, vagy legjobb esetben hallgatni volt szokás: József Attila és Illyés Gyula személyes viszonyáról, Németh László és Lukács György munkásságáról. Lukács tanulmányozására szólított bennünket akkor, amikor jóformán csak bírálni lehetett őt; élménybeszámolót tartott a Németh László társaságában tett szovjetunióbeli útról, elemezte az ebből az élménykörből fogant